

Indústria i ordre social: una lectura política del treball cotoner a la Barcelona del segle XIX

Albert Garcia Balaña*

Indústries cotoneres i paisatges socials al final del segle XIX: algunes comparacions

L'any 1889 es publicà a Barcelona una *Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana nombrada para estudiar el estado de las fábricas de hilados y tejidos de algodón en Inglaterra*. La *Memoria* era quelcom més que la crònica d'un viatge, el que recentment havien fet alguns dels dirigents del sindicat cotoner Federació de les Tres Classes de Vapor de Catalunya al Lancashire anglès, on havien conegut de més a prop una societat que simbolitzava com ben poques el triomf del capitalisme fabril. La *Memoria* era, també i sobretot, un inventari, a criteri dels homes que encapçalaven el primer sindicat autòcton, dels dèficits i problemes del món industrial català, il·luminats pels seus contraexemples britànics. Certament, dels dèficits i problemes respecte dels proveïments de primeres matèries i capitals, que impedièn que el cotó català es pogués apropar a l'estructura de costos del cotó britànic. Però també dels dèficits i problemes que governaven la vida laboral i social de la majoria de treballadors cotoners catalans, que el coneixement “*del obrero inglés*”, dels seus “*organismos societarios*” i de “*las leyes de trabajo que el mismo disfruta*” feien, per comparació, més evidents i visibles. No fou pas per estricta deferència que la prudent Comissió Obrera Catalana ‘dedicà’ l'edició del seu “*estudio comparativo*” al Foment del Treball Nacional, la institució corporativa que aplegava els grans fabricants del país.¹

Què fou el que cridà l'atenció dels homes de les Tres Classes de Vapor a les fàbriques i ciutats cotoneres del Lancashire? O, en altres paraules: què fou el que

* Universitat Pompeu Fabra.

1. *Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana nombrada para estudiar el estado de las fábricas de hilados y tejidos de algodón en Inglaterra, y su relación con el obrero inglés ocupado en este ramo de la industria...*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Redondo y Xumetra, 1889.

trobaren ‘exemplar’ del món industrial anglès i, en conseqüència, convenient de ser imitat a Catalunya? Fonamentalment, tres coses, que se’ls revelaren indestriables entre si.

En primer lloc, una organització del treball a les fàbriques raonablement jerarquitzada, en què abundaven els encarregats amb formació tècnica i també els homes responsables de màquines (de les de filar cotó i d’algunes menes de telers) amb atribucions sobre altres treballadors i treballadores, cosa que equivalia a l’existència d’una ‘aristocràcia obrera’ que es projectava de la fàbrica cap a enfora. Una mena d’estructura laboral salarial dual, que privilegiava amb claredat una minoria significativa de treballadors cotoners (a més dels encarregats o majordoms, els filadors i alguns teixidors), tots homes, en detriment de la resta d’assalariats fabrils, homes joves, nois i dones que sovint depenien laboralment i fins salarialment dels primers. Que aquest ordre de coses a peu de fàbrica no era estrictament una imposició ‘tècnica’ ho testimonià la mateixa comissió catalana, ja que a Catalunya, amb les mateixes màquines i fàbriques ‘a l’anglesa’, el treballador cotoner, adult i masculí, responia majoritàriament a un altre perfil: “*En Inglaterra el obrero algodonoero gana mayor salario que el de España [per Catalunya], trabaja bajo un tipo de horas legal, de modo que el ser hilador, tejedor o preparador en aquel país constituye la única esperanza de millares de obreros, lo que aquí no sucede, que esta clase de la industria obra con un desarreglo incalculable. Y la lógica consecuencia de todo esto es que nuestros obreros huyen de esta industria, y los que todavía restan son separados por los industriales mismos por los cambios que constantemente efectúan, quedando dicha industria en manos de mujeres en su mayoría inexpertas*”.²

Indestriable d’aquest primer contrast, els redactors de la *Memoria* en detectaren un altre: l’elevada implantació, legitimitat pública i eficàcia social dels jurats mixtos anglesos, on negociaven col·lectivament fabricants i certes fraccions de treballadors cotoners, i que sobretot en casos com el dels esmentats filadors arribaven al punt de formalitzar detalladíssims convenis de compliment i penalització per a les dues parts, fet que delatava la força d’algunes d’aquestes societats d’ofici fabril. Ben al contrari del que semblava que passava a Catalunya. “*No hay que descubrir en las Trade Unions [els sindicats cotoners anglesos] el propósito de hacer la huelga por sistema; ésta no es más que el medio extremo y último cuando las diferencias naturales y frecuentes que se suceden entre el capital y el trabajo no pueden dirimirse y componerse armónicamente. Su fuerza es inmensa, y el número considerable, pudiendo asegurar que el respeto que obtienen por esta fuerza evita la mayor parte de trastornos en esta clase de la industria, y hace que sus oficios sean verdaderamente regulados*”.³ No cal dir que allò que els moderats portaveus de les Tres Classes de Vapor celebraven del Lancashire cotoner i de la seva cultura de la negociació social era, precisament, allò que els semblava més amenaçat a Catalunya, per no dir inexistent: un model de relacions laborals col·lectiu encara que selectiu, fonamentalment pacífic i pacista, en què el reconeixement patronal de l’estatus preferencial, gairebé d’interlocutors obligats, d’alguns subgrups d’obriers cotoners (el cas dels filadors)

2. *Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana...*, pàg. 58-59.

3. *Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana...*, pàg. 61; també les pàg. 28-32 (Capítulo Cuarto: «Las Trades Unions - Sistema societario»).

fóra la primera pedra d'una cultura sindical tan visible com neutralitzadora d'estratègies 'revolucionàries'.

Finalment, ni les jerarquies fabrils que permetien parlar d'una 'aristocràcia obrera' del cotó no restringida a encarregats i supervisors, ni la capacitat de negociació col·lectiva –amb els fabricants– d'aquest subgrup de treballadors, minoritari però molt influent a les comunitats obreres del Lancashire, no resultaven comprensibles sense fer referència a un tercer factor, ben viu a Anglaterra i ben mort a Catalunya: la progressiva intervenció dels poders públics en l'arbitratge i control del treball industrial, intervenció encara tímida i no sempre eficaç però que sobretot d'ençà de la Llei de fàbriques (*Factory Act*) del 1878 havia reglamentat de manera molt escrupolosa qüestions com ara el treball infantil, el treball de les dones, la durada de la jornada laboral i les responsabilitats en cas d'accident laboral, i de retruc havia beneït la presència institucional dels sindicats d'ofici cotoners. “*En Inglaterra [...] la ley autoriza las asociaciones obreras, las respeta y obliga a respetar; equivalente para que el obrero, haciendo un buen uso de la asociación, pueda mantener alzado el tipo general de los salarios*”.⁴ El contrast amb la Catalunya de la primera Restauració, la de la legislació social sempre posposada, la conflictivitat laboral recurrent i l'avenç de les tesis anarcosindicalistes en el món del societarisme cotoner, no podia ser més alligador als ulls de la direcció 'reformista' de les Tres Classes de Vapor.

El diagnòstic sociològic i polític que de la indústria cotonera catalana feren els líders de les Tres Classes el 1889, per comparació amb el que conegueren o perceberen a Anglaterra, naixia d'una doble preocupació, d'una barreja de temors que es va confirmar en els anys a venir. D'una banda, resultava indiscutible que durant la dècada dels vuitanta les posicions 'reformistes' de la direcció de les Tres Classes, les propostes d'un sindicalisme d'ofici preferentment laboralista i compromès amb la política interclassista de tradició liberal radical o republicana, havien perdut terreny en benefici de programes sindicals obertament 'revolucionaris', més o menys emparentats amb la tradició bakunista, arrelada en el tèxtil català des dels anys del Sexenni Democràtic (1868-1873). Les nombroses escissions que Miquel Izard detectà en el si de les reorganitzades Tres Classes de Vapor d'ençà del 1881 en donen testimoni, particularment perquè la majoria de seccions locals que abandonaren la central cotonera (Reus, Igualada, Sabadell, Manlleu, Sants, les Corts, etc.) ho feren per a reconstruir l'antiga Unió Manufacturera en el marc de la Federació dels Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), és a dir, de la secció espanyola de la Internacional, capitalitzada per l'anarcosindicalisme de factura bakunista. En aquest context, les desesperades crides dels dirigents de les Tres Classes quan la crisi cotonera de 1885-1887, en el sentit de consolidar una cultura de conciliació i arbitratge laboral mitjançant, per exemple, la restitució de les efímeres lleis republicanes sobre el treball industrial de dones i nens i sobre l'existència de jurats mixtos industrials (1873), tingueren una sort ben trista, ignorades per una patronal enfortida i desqualificada –per 'possibilistes' i 'resignades'– per l'emer-

4. *Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana...*, pàg. 62; la *Memoria* traduí i copià literalment el text de la Llei de fàbriques (*Factory Act*) britànica del 1878 (pàg. 36-56), que culminava un seguit de lleis anteriors sobre el dret de pressió sindical ('piquets pacífics') i la igualtat de fabricants i treballadors davant de la llei (1875).

gent sindicalisme anarquista.⁵ Tot plegat es féu ben visible a principis dels anys noranta, quan anarquistes i socialistes de tradició marxista arraconaren la direcció moderada de les Tres Classes de Vapor en campanyes com la de la jornada laboral de vuit hores, la titllaren de “sanguonera de la seva pròpia classe” –com féu la revolucionària Teresa Claramunt el 1891 davant de centenars de treballadores cotoneres aplegades en un teatre barceloní– i apostaren (sobretot els primers) per la vaga general com a estratègia central de la política sindical. S’iniciava aleshores una dècada que va simbolitzar com cap altra el fracàs del sindicalisme proinstitucional i ‘polític’ a la Catalunya industrial d’entresegles, el seu esquifidíssim marge de maniobra; una dècada encetada amb vagues solidàries, locauts patronals i les primeres bombes anarquistes, i que es clouria amb la torbadora vaga general del 1902, capitanejada per l’anarcosindicalisme barceloní. Al final del camí hi havia, és clar, la fundació de la Confederació Nacional del Treball (CNT) el 1910, punt de trobada de tot el sindicalisme ‘revolucionari’, fundació a la qual tant van contribuir els cotoners catalans de la nova Societat de l’Art Fabril o Tèxtil, els mateixos que havien buidat les Tres Classes de Vapor durant els vint anys precedents.⁶

L’avenç de les tesis ‘revolucionàries’ i ‘antipolítiques’ en el sindicalisme tèxtil català de la primera Restauració era una de les evidències d’un problema força més complex, que els homes de les Tres Classes reconeixien també en altres episodis i situacions. Situacions com ara el simultani desinterès empresarial, i fins oberta oposició, davant de qualsevol iniciativa que pretengués reglamentar algunes de les condicions generals del treball industrial, reglamentació que podria esdevenir el punt de partida d’una renovada cultura de la negociació laboral si disposava de l’aval legitimador d’un poder més o menys arbitral, com el cas d’algunes institucions públiques de l’Espanya dels anys vuitanta. Crida l’atenció, per exemple, el contrast entre l’entusiasme amb què alguns sectors del sindicalisme ‘moderat’ català reberen la formació ministerial de la Comisión de Reformas Sociales, i respongueren el seu detallat qüestionari preliminar l’any 1884, i la desídia o la negativa explícita que mostraren fabricants i satèl·lits a propòsit de la mateixa comissió i les seves iniciatives. Així, el Centre Industrial de Catalunya del prudentíssim reformador obrer Josep Roca i Galès publicà la seva extensa resposta al qüestionari de la Comisión dels Azcárate, Moret i companyia, resposta que condemnava doctrinalment el sindicalisme resistencialista però que no s’estava

5. Miguel IZARD, *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor (1869-1913)*, Barcelona, Ariel, 1973, pàg. 134-157 i 205-206 i 134 (els signataris de la *Memoria descriptiva...* (1889), dirigents de les Tres Classes de Vapor d’ençà dels anys 1877-1881). Mentre que la llei republicana sobre el treball infantil fou votada per les Corts Constituents (1873), el projecte de llei sobre jurats mixtos (agost de 1873) no s’arribà a votar mai.

6. Miguel IZARD, *Industrialización y obrerismo...*, pàg. 173-189 (incloent-hi l’episodi de Teresa Claramunt, a la pàg. 182). Sobre la vaga general del 1902 i el descrèdit de les Tres Classes de Vapor entre els treballadors i treballadores del cotó barceloní, encara és molt útil Joaquín ROMERO-MAURA, *La Rosa de Fuego: el obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Madrid, Alianza Editorial, 1989, pàg. 188-218; també, Soledad BENGOCHEA i Gemma RAMOS, «La patronal catalana y la huelga general de 1902», *Historia Social*, 5 (1989). Un exemple concret del relleu sindical i estratègic entre les Tres Classes de Vapor i la nova Societat de l’Art Fabril, al final dels anys noranta: Ernest CAÑADA MULLOR, *Conflictividad laboral y sindicalismo en el sector textil de Mataró entre 1896 y 1923*, Mataró, Caixa d’Estalvis Laietana, 1998, pàg. 44-46.

de matisar que “*hoy los obreros de ciertas artes, oficios e industrias, no pueden abandonar en absoluto la resistencia hasta que se hayan establecido en España los Jurados Mixtos y la vigilancia efectiva en la higiene y seguridad en los talleres*”.⁷ Les bones relacions de Roca i Galès –i del Centre Industrial dels obrers ‘supervisors’ o encarregats de fàbrica– amb la patronal cotonera catalana no foren suficients per tal que aquesta mostrés la més mínima consideració per l’afany arbitral de la Comisión de Reformas Sociales. El mateix 1884, Andreu de Sard, fabricant cotoner i vicepresident de la patronal Foment del Treball, utilitzà l’argument del diferencial de costos entre la cotoneria britànica i la catalana (en una conjuntura de negociacions aranzelàries) per desacreditar públicament la Comisión i les seves indagacions sobre el treball infantil i femení o la durada de la jornada laboral, que, deia, anticipaven una política d’intervencionisme en els sistemes de treball que rebaixaria encara més la competitivitat del sector autòcton.⁸ La reacció d’altres tribunes de l’industrialisme català a les demandes d’informació i col·laboració fetes per la Comisión no fou pas de més complicitat: *El Porvenir de la Industria*, el setmanari promogut pels enginyers industrials catalans, es negà a reproduir el qüestionari informatiu elaborat per la Comisión, “*pues no creemos en la eficacia de estas disposiciones para conseguir el mejoramiento de la clase obrera*”, i la mateixa Associació d’Enginyers Industrials de Barcelona passà per alt repetidament la petició de la de Madrid de respondre un interrogatori particular que havia de servir també per als treballs de la Comisión.⁹ La convicció patronal de no cedir a les modestes pressions del ‘reformisme social’ imaginat per patricis de l’esquerra liberal i republicana, i reivindicat per unes elits obreres més i més minoritàries, es reforçà durant la segona meitat dels anys vuitanta, paral·lelament al creixement d’anarquistes i socialistes i a l’ampliació social de les llibertats polítiques. Quan el nou sindicalisme resistencialista apostà per la conquesta de la jornada laboral de vuit hores, per la via de les vagues generals convocades els primers de maig de 1890 i 1891, i això motivà la represa ministerial dels projectes de reglamentació industrial suggerits per la Comisión de Reformas Sociales, les rèpliques dels fabricants catalans superaren en contundència les negatives de l’any 1884. Ferran Alsina, l’ideòleg de la tot just estrenada Colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló, dissertà a la Lliga de Catalunya, el febrer de 1892, contra el rumor que “*a Madrid hi ha qui porta de cap tornar a remoure y ultimar la important cuestió de la reglamentació del treball dels noys en los talleres y fábricas*”. Alsina hi atacà amb duresa el text de l’última Llei de fàbriques britànica, i “*l’agitat período dels meetings*” amb què els sindicats d’ofici anglesos havien defensat la limitació del treball infantil, i hi esgrimí que ni doctrinalment ni econòmicament l’Estat no estava legitimat per “*restringir la llibertat de contractar lo treball com millor cuadri y agradi a sos factors*”, en el benentès que “*és la classe directiva, en qui resideix principalment la intel·ligència, qui contribueix en primer terme a fer lo treball, dintre del qual la classe*

7. *Contestación del Centro Industrial de Cataluña al cuestionario formulado por la Comisión de Reformas Sociales*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de José Miret, 1884, pàg. 8-14.

8. Andrés DE SARD, *Comparación entre el actual estado de desarrollo de la industria algodonera en Inglaterra y el de la propia industria en España*, Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús, 1884, pàg. 41-42.

9. Ambdues notícies les trec de Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya (1850-inicis del segle XX)*, Barcelona, L’Avenç, 1982, pàg. 292-293.

obrero fa lo que sab, mentre que la classe directiva sab lo que fa".¹⁰ Si fa no fa s'expressà aleshores Joan Sallarès i Pla, president del Gremi de Fabricants de Sabadell i futur del Foment del Treball, que desautoritzà les pretensions arbitrals de l'Estat en matèria de treball (del de dones i nens, de la durada diària...), alhora que proposava un sistema de mediació sociolaboral d'inequívoc to corporativista, el 'gremi lliure' (d'intrusions 'externes' al sector productiu), que a més hauria de ser la base d'un futur sistema electoral "*regenerador de la política de partido*" i expressió "*de los verdaderos intereses nacionales*".¹¹

Sembla indiscutible que, cronològicament, el desplegament del sindicalisme revolucionari i l'arrelament d'una opinió patronal refractària als arbitratges externs, i executius, anaren plegades a la Catalunya tèxtil de finals del segle XIX. Una altra cosa és la dinàmica històrica d'aquest doble procés, és a dir, les correlacions socials de força que desembocaren en aquest paisatge de progressiva tensió, i les circumstàncies que les havien propiciat en un passat poc o molt remot. Aquesta 'altra cosa' és, de fet, el motiu d'aquest text. D'entrada, és clar que, a les portes de l'última dècada del segle, ambdós imaginaris socials –el d'un societarisme 'de classe' i revolucionari i el d'un corporativisme que prescindís de tot arbitriste 'polític'– s'endevinaven com les dues cares de la mateixa moneda. Així ho entenia la direcció 'reformista' de les Tres Classes de Vapor el 1889, convençuda que la "vaga general" i la "llibertat industrial" s'alimentaven irresolublement. I així ho entengueren també algunes de les ments més lúcides que aleshores es formaren en el *milieu* del corporativisme industrialista català, homes que assajaren de fer un pas endavant i dotar la barreja d'hegemonia i prevenció patronals d'alguna capacitat socialment creativa. És el que féu, modestament, un jove anomenat Enric Prat de la Riba, el 1895-1896, en la seva memòria acadèmica sobre la formació d'una llei jurídica de la indústria. Entre moltes altres coses, el treball de Prat de la Riba fou una temptativa de conceptualitzar legalment i socialment un sistema de relacions laborals de naturalesa corporativa en què la posició de força patronal no s'expressés en termes purament coercitius: Prat hi reinventà la colònia industrial catalana, en el sentit de conferir-li una suma de potencialitats jurídiques i socials (sempre al marge de l'Estat, i fins en contra d'aquest) que ben poques colònies autòctones assoliren ni es proposaren mai.¹² Un segon exemple de

10. Ferran ALSINA, *Observacions sobre la reglamentació del treball dels noys en tallers y fàbricas* (Conferència donada a la Lliga de Catalunya el 27 de febrer de 1892), Barcelona, La Renaixensa, 1892, pàg. 5 i 21-23 (citacions literals) i 7-8 (crítica de la legislació britànica i elogi de la seva tèbia aplicació).

11. Juan SALLARÉS I PLA, *Las ocho horas. Algo sobre la cuestión obrera*, Barcelona, Librería de Luís Niubó, 1890, pàg. 101 i seg. («Gremios libres y su organización»; la citació literal és a la pàg. 102); Juan SALLARÉS I PLA, *El trabajo de las mujeres y de los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales*, Sabadell, Establecimiento Tipográfico de A. Vives, 1892.

12. Enrique PRAT DE LA RIBA, *Ley jurídica de la industria. Estudio de filosofía jurídica seguido de bases para la formación de un código industrial*, Barcelona, Librería de Penella y Bosch, 1898, particularment les pàg. 257 i seg. («Las colonias industriales»); una demostració de la rapidesa amb què Prat de la Riba aprengué sobre la 'qüestió social': Enrique PRAT DE LA RIBA, *Los jurados mixtos para dirimir las diferencias entre patronos y obreros y para prevenir o remediar las huelgas*, Madrid, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, 1901. Sobre els atributs i 'solucions socials' que caracteritzaren les colònies fabrils realment existents a la Catalunya d'entresegles: Ignasi TERRADAS, *La qüestió de les colònies industrials. L'exemple de l'Ametlla de Merola*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages / Àmbit de Recerques del Berguedà, 1994, pàg. 236-241.

creació original nascuda de la cultura del corporativisme burgès finisecular, el trobem en Francesc Moragas i la seva idea de bastir una caixa de pensions per a la vellesa (obrer), idea que s'acabà consolidant a la Barcelona del 1902. Estudis recents han mostrat fins a quin punt Moragas s'inspirà en el catolicisme social belga per dissenyar una pretesa solució al problema del pressupost obrer al llarg del cicle vital, una solució el control de la qual no escapés en cap cas als fabricants i, per tant, ben distinta del model alemany d'assegurances obligatòries. La fundació de "la Caixa" fou la més original de les respostes patronals a la vaga general del 1902, per bé que la seva supervivència i posterior creixement tingué molt a veure amb la seva condició d'administradora a Catalunya de la denostada assegurança obrera obligatòria, legislada per l'Estat a partir de 1900-1908 enmig de la indiferència o de la franca oposició de l'empresariat català.¹³

No cal dir que la Catalunya i el Lancashire de l'últim terç del segle XIX eren dos móns socials força complexos i distants l'un de l'altre, per més que comparéssim l'especialització cotonera. Però també en l'àmbit de la indústria i la cultura del cotó les diferències eren notables, i no només per raons d'escala o magnitud, les quals no escapaven a ningú. Res envejaren més els viatgers de les Tres Classes de Vapor, quan va tenir lloc la seva gens innocent visita a les viles fabrils de la regió de Manchester, que el 'prestigi' laboral i comunitari dels filadors de cotó (i d'alguns teixidors) anglesos, un prestigi probablement multiplicat per la mirada catalana però del qual abundaven les evidències: des d'unes retribucions salarials a l'altura dels oficis manuals més ben pagats (i molt més exigents pel que fa a destreses i aprenentatges) fins a la constant presència pública dels seus sindicats d'ofici; des de l'aclaparadora implantació i observança dels seus convenis col·lectius fins al protagonisme de líders filadors en les polítiques electorals dels partits patricis. De fet, sembla indiscutible que alguns d'aquests sindicats cotoners van tenir un rol decisiu en la consolidació, a la Gran Bretanya de les dècades d'entre el 1860 i el 1890, del que s'ha anomenat *reformisme obrer*. És a dir, una cultura de la negociació sindical i política propícia al pacte amb els fabricants i a l'aprofitament de tota mena d'espais institucionals. Poques associacions d'ofici exemplifiquen amb més propietat la trajectòria d'aquest 'reformisme' que l'Amalgamated Association of Operative Cotton Spinners, el sindicat nacional dels filadors de cotó, establert amb aquest nom el 1870 i que, en paraules d'un prestigiós historiador de la indústria britànica, "*esdevindria una de les organitzacions obreres més potents de la Gran Bretanya durant el mig segle següent*".¹⁴ Potent per la seva capacitat d'enquadrar la totalitat dels gairebé 20.000 filadors que al final dels anys vuitanta treballaven als districtes cotoners del Lancashire; pel seu èxit en fer signar i complir unes detalladissi-

13. Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Francesc Moragas i la Caixa de Pensions (1868-1935)*, Barcelona, Edicions 62, 1999; una síntesi excel·lent de la qüestió: Andreu MISSÉ, «Les arrels de "la Caixa"», *El País*, 20-I-2000 (edició Catalunya / Quadern), pàg. 1-3. També, Jordi NADAL i Carles SUDRIÀ, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Edicions 62, 1981.

14. La citació literal –que tradueixo de l'anglès–, a William LAZONICK, «Industrial Relations and Technical Change: The Case of the Self-Acting Mule», *Cambridge Journal of Economics*, 3/3 (setembre 1979), pàg. 231-262, pàg. 246. Un estudi sobre el 'reformisme obrer' anglès de la segona meitat del segle XIX, amb esment del paper que hi tingueren els filadors de cotó: Neville KIRK, *The Growth of Working Class Reformism in Mid-Victorian England*, Urbana i Chicago, University of Illinois Press, 1985.

mes 'l·listes de preus' (o convenis col·lectius) que implicaven la feina d'almenys uns 50.000 treballadors més, i que regulaven altres aspectes del treball cotoner a banda del preu; i potent, també, per la seva centralitat en la renovada política electoral britànica després de les ampliacions del sufragi del 1867 i el 1884, ja que hi va haver nombrosos dirigents filadors que mitjançaren amb els candidats –patricis– de distintes circumscripcions, fins al punt que el sindicat proporcionà algunes de les primeres veus 'obreres' dels tradicionals partits Liberal i Conservador.¹⁵ Convé recordar, potser, que quan el conegut historiador Eric Hobsbawm intervingué en el debat acadèmic a propòsit de la noció d'aristocràcia obrera, en defensà la utilitat per explicar la societat britànica de la segona meitat del segle XIX, i esgrimí el cas dels filadors del Lancashire com a demostració. Els filadors de cotó finiseculars, argumentà Hobsbawm, mereixien, més que ningú, el qualificatiu d'aristòcrates obrers perquè havien pogut defensar i fins i tot millorar unes determinades condicions laborals i salarials en un context d'avenç de les tecnologies intensives en capital i estalviadores de treball, i això sense que la seva feina s'hagués transformat pas en el sentit d'exigir-los noves destreses tècniques i aprenentatges d'envergadura, ben al contrari. En conseqüència, els puntals d'aquesta posició de força laboral i prestigi comunitari (que havia exercit una notable influència en el clima social de la cotoneria anglesa d'aleshores) no havien estat fonamentalment 'tècnics', sinó més aviat 'socials' i 'polítics'. Els col·lectius d'obrers masculins que despuntaven en les cultures fabrils britàniques, els 'aristòcrates obrers' que s'havien forjat amb la fàbrica mecanitzada (i no hi constituïen, doncs, cap anacronisme, ni s'hi oposaven), eren el resultat d'una complexa combinació de correlacions de força, alhora en l'àmbit del treball fabril, de la comunitat industrial i de la política formal desplegada en una heterogènia xarxa institucional, poc o molt tutelada per l'Estat.¹⁶

Avui sabem que la penetració d'una mentalitat 'reformista' en les estratègies col·lectives de determinades i influents fraccions de treballadors cotoners anglesos, durant l'últim terç del segle XIX, fou menys un símptoma de feblesa i subordinació obreres i més l'expressió d'una reveladora confiança en les pròpies posicions laborals i socials, que col·lectius com els filadors de cotó podien

15. BRITISH ASSOCIATION FOR THE ADVANCEMENT OF SCIENCE, *Manchester Meeting, 1887. On the Regulation of Wages by Means of Lists in the Cotton Industry: Spinning*, Manchester i Londres, John Heywood, 1888; William LAZONICK, *Competitive Advantage on the Shop Floor*, Cambridge, Harvard University Press, 1990. 'Col·laboració' entre el sindicat de filadors i els partits patricis tradicionals –desqualificada pels nuclis socialistes anglesos–: Joseph L. WHITE, «Lancashire Cotton Textiles», dins Chris WRIGLEY (ed.), *A History of British Industrial Relations, 1875-1914*, Brighton, The Harvester Press, 1982, pàg. 209-229, pàg. 218-219; Patrick JOYCE, *Visions of the People. Industrial England and the Question of Class, 1848-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, pàg. 126-127.
16. Vegeu Eric HOBBSAWM, «Reconsideración de la aristocracia obrera», dins Eric HOBBSAWM, *El mundo del trabajo. Estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Barcelona, Crítica, 1987, pàg. 264-298, i particularment pàg. 275 i següents a propòsit dels filadors mecànics del Lancashire. Una història social d'aquest col·lectiu de treballadors fabrils cotoners, que insisteix en la seva condició 'aristocràtica': Alan FOWLER i Terry WYKE (ed.), *The Barefoot Aristocrats. A History of the Amalgamated Association of Operative Cotton Spinners*, Littleborough, George Kelsall, 1987.

defensar eficaçment davant de les aspiracions de guany dels fabricants, en bona mesura perquè aquelles posicions els feien diferents de la resta de treballadors i treballadores del sector. Un exemple de la força dels filadors anglesos en l'època de la filatura mecanitzada ens el proporciona el sistema d'organització del treball a peu de fàbrica que el col·lectiu fou capaç de preservar i utilitzar a favor seu. Un sistema que havia governat el treball als tallers i fàbriques de la filatura parcialment mecanitzada (de màquines *mule-jennies*), en les dècades inicials del segle XIX, però que, des de la perspectiva del fabricant, tenia força menys sentit amb les màquines de filar del tot mecanitzades (*self-acting mules*) que s'havien anat imposant i perfeccionant durant les dècades centrals del segle. En essència, es tractava d'un sistema organitzatiu que proporcionava al filador el control directe de mecanismes clau del procés de treball. El filador assumia no només la conducció de la màquina de filar, sinó també el reclutament, supervisió i retribució de la resta d'actius (entre dos i quatre nois o homes joves) que exigia la màquina, destinats a tasques que només nominalment eren 'auxiliars' a les del filador. De fet, el filador amb màquines automatitzades –o *self-acting*– exercia sobretot de director d'un equip de treball, a la manera d'un 'subcontractista intern', mentre que les tasques manuals que executava eren gairebé les mateixes que les dels seus ajudants adults o nuadors. El filador era el responsable, davant del fabricant, del fil que l'equip elaborava, que li era retribuït a preu fet, pagament del qual ell decidia la retribució parcial per a cada membre de l'equip (en uns termes que li eren molt favorables, i no només en comparació amb els seus subordinats). Tot plegat atorgava al filador la indiscutible capacitat d'expropiar el treball d'altres persones, en detriment de la mateixa capacitat en mans del fabricant, cosa que no havia estat ben bé així en la cotoneria de les màquines semiautomatitzades –o *mule-jennies*–, on les feines del filador foren qualitativament i quantitativament força diferents de les dels seus col·laboradors. Aquesta lògica laboral, heretada del trànsit cap a la manufactura fabril de feia gairebé un segle, es conservà arreu de la cotoneria del Lancashire tot i el canvi tècnic de mitjan segle, un canvi que retallà les destreses exigides al filador i les equiparà a la baixa amb les dels seus ajudants més experts.¹⁷ Per què, doncs, amb la substitució de les màquines de filar més intensives en treball no desaparegué també el sistema organitzatiu de la 'subcontractació interna'?

La resposta no sembla senzilla, sobretot si tenim en compte el que en aparença deixaren de guanyar els fabricants cotoners anglesos amb aquesta continuïtat. Però les explicacions més convincent apunten en dues direccions, que es poden llegir complementàriament. D'una banda, les característiques del mercat britànic d'empreses de filar, amb una majoria d'empreses de fase i molt fragmentat i competitiu, degueren dissuadir molts fabricants d'abocar-se a una modificació profunda dels sistemes d'organització del treball ja assajats i coneguts, perquè això podia exposar la firma a una conjuntura de productivitat i resultats incerts que podia resultar fatal en un mercat empresarial d'aquella naturalesa. Alhora, però, i reforçant la mateixa dinàmica, l'existència ininterrom-

17. LAZONICK, *Competitive Advantage...*, pàg. 78 i seg. («3. Minders, piecers and self-acting mules»); Isaac COHEN, «Workers' control in the cotton industry: a comparative study of British and American mule spinning», *Labor History*, 26/1 (1985/Hivern), pàg. 53-85.

puda d'una política sindical dels filadors des dels anys trenta, encara que amb alts i baixos, dotà els filadors del Lancashire de l'instrument col·lectiu imprescindible per tombar a favor seu el debat sobre com calia governar una màquina de filar. Dit d'una altra manera: la força de la tradició sindical i la continuïtat de les societats d'ofici entre els filadors els predisposaren a utilitzar a favor seu el sistema de subcontractació interna, i a defensar-lo, en una conjuntura en què el canvi tècnic que estalviava destreses amenaçava la supervivència del filador de cotó com a treballador masculí amb una retribució molt per damunt de la mitjana cotonera. Fou així que, 'reglamentant' sindicalment la qüestió del reclutament dels treballadors ajudants (que no havia deixat de ser una competència del filador), els filadors del Lancashire retingueren un control decisiu sobre les portes d'accés a l'ofici –ja que els aprenentatges, modestos però imprescindibles també en les màquines *self-acting*, es feien mentre s'era ajudant–, la qual cosa els facilità impedir-ne la futura feminització (que molts fabricants endevinaven com la via cap a la supressió definitiva de la subcontractació interna i l'abaratiment del factor treball) o evitar un excedent gens tranquil·litzador d'homes joves i nois que coneguessin la feina. Les edats a les quals calia promocionar les distintes menes d'ajudants, els percentatges a l'hora de repartir l'ingrés brut de tot l'equip, la prohibició sindical de reclutar noies o dones, els màxims de fusos de filar que un filador i el seu equip podien assumir, etc., tot això fou 'reglamentat' i vigilat pels sindicats de filadors del Lancashire –ja de màquines *self-acting*– abans que també se'n fessin càrrec els convenis col·lectius signats amb els fabricants. Quan aquests es generalitzaren, d'ençà de la dècada del 1870, la combinació de la competència entre empreses, el sistema de subcontractació interna i la tolerància legal respecte de l'existència de sindicats ja havien estat suficients per conservar la centralitat fabril del filador de cotó anglès, malgrat el canvi tècnic i la desaparició de les principals destreses específiques en què aquella s'havia fonamentat mig segle enrere. En començar l'últim terç del segle, els fabricants del Lancashire acceptaven majoritàriament la cultura de la negociació col·lectiva amb les associacions de filadors, i no només perquè la conjuntura econòmica resultés de nou expansiva, o perquè les mateixes associacions haguessin demostrat la seva força mitjançant les vagues, les múltiples presències en la vida comunitària i fins i tot l'organització d'emigracions estratègiques cap a la indústria cotonera de Nova Anglaterra, als Estats Units. També hi tenien molt a veure la recent difusió, al Lancashire i a altres regions angleses, dels Boards of Conciliation, els jurats mixtos laborals sovint promoguts per institucions locals, i el simultani reconeixement legal (entre el 1871 i el 1875) del conjunt de pràctiques sindicals, tot plegat en un clima polític presidit pel viratge populista però reformador del Partit Liberal de William E. Gladstone. En aquest context de canvi fabril i polític, fabricants i filadors podien veure amb bons ulls un pacte de conveniència que garantís la tranquil·litat social dels primers a canvi del reconeixement patronal d'un estatus particular –a la fàbrica i a la comunitat– per als segons. Això és el que foren, precisament, la majoria dels convenis col·lectius dels filadors signats durant l'últim quart del segle, que a més de respectar la lògica de la subcontractació interna i les capacitats 'directives' que hi tenia el filador, es pronunciaven sobre les condicions laborals i els ingressos dels treballadors adults ajudants (i fins d'altres treballadors i treballadores de les fàbriques de filats) sense consultar-los ni suposar-los

sindicats propis.¹⁸ L'estructura laboral dualitzada que els homes de les Tres Classes de Vapor observaren i envejaren a les fàbriques angleses, el 1889, era ben bé el resultat de tot aquest procés. Un procés pel qual algunes minories nombroses de treballadors cotoners havien refet una extingida centralitat 'tècnica' en una nova centralitat 'política', que les circumstàncies havien fet acceptar als fabricants, que, és clar, procuraven de fer-ne un factor nou –i forçosament més imaginatiu– de control social.

La història dels filadors fabrils del Lancashire al llarg del vuit-cents no és una història excepcional ni insòlita. En una investigació exemplar, William M. Reddy ha explicat fins a quin punt la subcontractació interna del treball i el pes de la 'cultura mercantil' impregnaren el món dels filadors de *mule* francesos de mitjan segle XIX, de tal manera que, encara que engolits per la fàbrica mecanitzada, continuaren reclamant-se i actuant col·lectivament com a 'productors independents', tossuts 'venedors de fil' abans que del propi treball. Per bé que el Segon Imperi francès resultà més hostil per a les expectatives obreres i plebees que el liberalisme dels Palmerston o Gladstone, els filadors alsacians i del nord passaren per les dècades centrals del segle preservant molt del seu ascendent salarial i fabril, com recordarien amb progressiva nostàlgia les mateixes societats d'ofici després del 1870.¹⁹

Com a França, també a Catalunya, i sobretot a la ciutat de Barcelona, la primera generació de filadors de fàbrica (la de les màquines *mule-jennies*) cridà l'atenció per la seva particular rellevància fabril i visibilitat pública, més intrigant tenint en compte l'esquifida minoria que sumaven els filadors i filadores de cotó entre tots els treballadors i treballadores de la Barcelona industrial. A principi dels anys seixanta, dos conspicus activistes de l'esquerra liberal barcelonina (el demòcrata Albert Columbrí i el progressista Francesc Amorós) publicaren una detallada investigació sobre les transformacions que estaven sacsejant la filatura cotonera de la ciutat i que, al seu parer, amenaçaven més enllà del que era prudent i desitjable la posició laboral dels filadors capitalins, els mateixos que des dels últims anys trenta havien guanyat "*un jornal infinitamente superior al de los obreros de las otras industrias*" i que havien alçat alhora un potent sindicat d'ofici.²⁰ Que la trajectòria col·lectiva dels filadors barcelonins no continuaria, en endavant, per aquesta mateixa direcció, ja ho testimonià l'estiu del 1870 un tal Cli-

18. LAZONICK, *Competitive Advantage...*, pàg. 78-107; Isaac COHEN, «Workers' control...»; Isaac COHEN, «American Management and British Labor: Lancashire Immigrant Spinners in Industrial New England», *Comparative Studies in Society and History*, 27/4 (octubre 1985), pàg. 608-650; BRITISH ASSOCIATION FOR THE ADVANCEMENT OF SCIENCE, *Manchester Meeting, 1887. On the Regulation...*; Neville KIRK, *The Growth of Working Class Reformism...*, pàg. 280-289. Gladstone i la 'qüestió fabril': Eugenio F. BIAGINI, *Liberty, Retrenchment and Reform. Popular Liberalism in the Age of Gladstone, 1860-1880*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, pàg. 139-172.

19. William M. REDDY, *The rise of market culture. The textile trade and French society, 1750-1900*, Cambridge, Cambridge University Press/París, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1984. També he consultat les estadístiques salarials franceses que publicà Louis REYBAUD, *Le Coton. Son régime, ses problèmes, son influence en Europe*, París, Michel Lévy, 1863, pàg. 586-591.

20. Alberto COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario político (1857)*, Barcelona, Librería Española de I. López, 1864, pàg. 452-489.

ment Bové, el primer delegat filador a la tot just estrenada Federació de les Tres Classes de Vapor. Durant el primer Congrés Obrer que la Internacional promogué a Espanya –al Teatre del Circ de Barcelona–, Climent Bové féu un breu diagnòstic dels mals que assetjaven un ofici fabril que –deia– havia conegut temps millors: dels filadors de la capital explicà que treballaven més hores i guanyaven menys que quinze anys enrere, “*merced al escaso espíritu de asociación y merced también a que en muchos puntos, para mayor desgracia de las mismas, se explota escandalosamente a las mujeres en su puesto* [dels homes filadors]”; encara pitjor li semblava la situació a les cotoneries de Reus, Valls i Manresa, d’on havien desaparegut completament els filadors masculins, reemplaçats per dones joves que treballaven a les màquines de filar segons unes condicions ben diferents de les que sempre havien defensat els homes; només alguns punts concrets de la geografia cotonera catalana (Sallent, Vilanova i la Geltrú) conservaven el paisatge laboral de la ‘vella’ filatura, la de l’hegemonia del treball masculí amb ingressos comparativament alts i la força del sindicat d’ofici.²¹ Climent Bové, el 1870, denunciava les línies de força d’un procés de canvi laboral i social que es va cloure durant les dues dècades següents, fins a situar els treballadors de les filatures catalanes ben lluny dels seus homònims anglesos. El 1889 els comissionats de les Tres Classes de Vapor se n’adonaren a primera vista.

Treball i política a la Barcelona fabril: els filadors de cotó, de la força a la feblesa

Poques trajectòries personals exemplifiquen millor la condició ‘aristocràtica’ dels primers filadors fabrils catalans que la vida pública de Joan Miralles, ‘director’ de la Societat de Filadors de Cotó de Barcelona entre els anys del Trienni Esparterista (1840-1843) i els del Bienni Progressista (1854-1856). Miralles, per exemple, tingué un paper clau en la pionera participació d’alguns elements obrers en la política del patriciat barceloní l’any 1854: aleshores fou designat membre de la Junta Consultiva de la Província de Barcelona, institució capitalitzada pel Partit Progressista; s’integrà en una de les candidatures progressistes a Corts de les presentades a Barcelona, candidatura patrícia però que donà publicitat a la presència d’un candidat plebeu tan ‘raonable’ com Miralles; finalment, el novembre de 1854, fou escollit regidor de l’Ajuntament de Barcelona, la primera vegada que un candidat accedia al càrrec sota la condició explícita i esbombada d’‘obrer’.²² Als ulls de molts dels seus col·legues, filadors mecànics, Joan Miralles havia acumulat prou mèrits durant la llarga dècada anterior: el 1841 havia encapçalat la formació de la primera Societat de Filadors, un incipient sindicat d’ofici que malgrat les prohibicions polítiques no cessà de consolidar-se en-

21. Discurs de Climent Bové, de les Tres Classes de Vapor, durant el primer Congrés Obrer de Barcelona (19-VI-1870): *La Federación (Órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras)/Actas del Congreso Obrero*, supl. 2 (21-VI-1870), pàg. 3.

22. Joan Miralles en la política barcelonina del Bienni Progressista: Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*, Barcelona, Curial, 1976, vol. I, pàg. 299-300 (nota 31), 539-546 i 546-560.

tre el 1844 i el 1854; el 1848 havia estat cridat a les files del projecte de prudent entesa interclassista que fou, entre altres coses, l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera, una crida que tingué molt a veure amb la capacitat de pressió i negociació laboral que Miralles i la seva Societat de Filadors demostraren aleshores, en un context polític gens propici per a l'acció col·lectiva obrera.²³ Per acabar, i no per això menys important, Joan Miralles fou el qui, mitjançant la mobilització de la majoria dels filadors barcelonins, donà un cop de mà al governador Pascual Madoz, l'octubre de 1854, i aconseguí neutralitzar una fracció de filadors que s'havia mostrat molt bel·ligerant des de les jornades del juliol d'aquell mateix any, bel·ligerància que havia desembocat en la destrucció per la força d'algunes de les noves màquines de filar tot just arribades d'Anglaterra (les *mules* automatitzades o *self-acting mules*, conegudes a Catalunya com a *selfactines*).²⁴ Així, doncs, Joan Miralles acumulava l'any 1854 una doble legitimitat pública. D'una banda, la del filador socialment respectable i prudent, disposat a negociar, que li concedia el patriciat d'adscripció progressista, incloent-hi alguns fabricants cotoners. De l'altra, la del filador amb una experiència laboral i sindical que justificava, per a molts companys d'ofici, una promoció 'política' sense precedents a la Barcelona industrial, una promoció que els podia semblar el degut reconeixement de la centralitat social de la seva feina entre totes les del tèxtil barceloní d'aleshores.

La centralitat social de la feina de governar les màquines de filar cotó a la Barcelona fabril de la dècada central del segle XIX es pot detectar i resumir a partir d'algunes dades generals, que cal llegir conjuntament. D'entrada, i coincidint amb l'associació de la filatura amb tecnologia moguda per força de vapor, el treball de filar cotó experimentà una transformació radical de la seva estructura de gènere: de ser una activitat exclusivament femenina, quan la filatura encara era 'manual' o moguda per cavalleries dels primers anys trenta, esdevingué una feina molt majoritàriament masculina, com testimonià Ildefons Cerdà el 1856. Dels 2.200 actius censats aleshores per Cerdà a la filatura barcelonina de les majoritàries màquines *mule-jennies*, 1.800 eren homes i nois, i només 400 eren dones i noies; més del 80% dels actius adults eren homes.²⁵ Alhora que es modificava la

23. Miralles i la primera Societat de Filadors (1841): Josep M. OLLÉ ROMEU, *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843 (Textos i documents)*, Barcelona, Nova Terra, 1973, pàg. 338; Miralles i l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera: *Miscelánea. Boletín de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*, núm. 10 (12-VII-1849), pàg. 110-112; Roser SOLÀ MONTSERRAT, *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàg. 153-154 i 185-186. La força sindical (i laboral) dels filadors barcelonins abans del 1854: *Arxiu del Foment del Treball Nacional*, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, V (1848-1861): sessions de 21-XI-1848, 27-XI-1848 i 08-I-1849; també l'exemple d'una vaga de filadors associats a Sant Martí de Provençals (1852).

24. Vegeu BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. I, pàg. 490-491.

25. La condició exclusivament femenina del treball de filar cotó amb màquina abans de la irrupció de la tecnologia de vapor a Barcelona: *BC* (Biblioteca de Catalunya), Fons Junta de Comerç, llig. XVI, caixa 24, núm. 19: «Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio...» (1828). Les dades d'Ildefons Cerdà: Ildefonso CERDÀ, «Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856», dins la seva *Teoría general de la urbanización, y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid, Imprenta Española, 1867, vol. II, pàg. 555-674; pàg. 595-598 (treball a la filatura).

composició de gènere de la feina, s'alterava també la seva jerarquia salarial en el conjunt de feines cotoneres i tèxtils. D'ocupar un dels últims esglaons salarials en la cotoneria prevapor, la tasca de filar amb màquina féu un salt espectacular al capdamunt de l'escala d'ingressos del sector, fins al punt que, entrada la dècada del 1850, cap altra ocupació tèxtil (excloent-ne els encarregats de fàbrica) no ingressava, de mitjana, el que ingressaven els filadors de cotó. Dels més de 21.000 treballadors i treballadores que Cerdà comptà en el tèxtil barceloní l'any 1856 (cotó però també mescla i seda), només 600 es movien en un ventall salarial que, sempre per sobre dels 75 rals nets setmanals, oscil·lés fins als 100 rals. Tots eren filadors de cotó, homes que governaven les *mule-jennies* de vapor més potents de la ciutat. Ni els teixidors de mescles o seda (entre 60 i 78 rals nets setmanals), ni els estampadors i pintadors més qualificats (entre 60 i 80 rals setmanals), ni l'extensa nòmina de teixidors de cotó, a mà i mecànics (entre 40 i 80 rals setmanals), no s'equiparaven col·lectivament amb l'ingrés dels filadors, per no parlar, és clar, de les més de 8.000 dones i noies repartides pel tèxtil de la ciutat. L'estadística de Cerdà, en aquest sentit, no féu sinó confirmar el que altres contemporanis ja havien observat i ressenyat durant la dècada anterior.²⁶ Finalment, una tercera evidència sembla indestruïble de les altres dues. Mentre la feina fabril de governar les màquines de filar cotó es masculinitzava i feia un salt salarial d'envergadura, les atribucions laborals del filador o la filadora es feien més complexes, però menys complicades en termes d'habilitat o destresa tècnica que respecte de la capacitat d'organitzar el treball propi i d'altri a peu de fàbrica. En altres paraules: el filador de *mule-jenny* naixia a Barcelona, i a Catalunya, com un 'subcontractista intern', talment com els primers filadors fabrils anglesos o francesos, algú en qui el fabricant externalitzava els costos i les decisions del reclutament, formació, supervisió i retribució dels treballadors que calien per fer anar una màquina de filar. Certament, aquest era un sistema d'organització i retribució –a preu fet– del treball força habitual en la filatura femenina anterior al vapor. Però el que en aquesta havia estat poc més que un mecanisme empresarial per maximitzar la productivitat del treball, tenint en compte la naturalesa de la força motriu que movia les màquines i la mínima necessitat de treball auxiliar, en l'emergent filatura de *mule-jennies* a vapor esdevingué un factor que el filador podia utilitzar amb força discrecionalitat. Ara calien més actius per màquina, entre dos i quatre, i no només nens, l'elecció i pagament dels quals corresponia encara al filador.²⁷

26. Ildefonso CERDÀ, «Monografía estadística de la clase obrera...», pàg. 587-616. Altres testimonis que coincideixen amb les informacions salarials de Cerdà: l'informe (22-III-1848) del cònsol francès a Barcelona, Ferdinand de Lesseps, reproduït per Joan CAMPS GIRÓ, *La Guerra dels Matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Barcelona, Curial, 1978, pàg. 167-174; Ceferino TRESSERRA, *Porvenir de las asociaciones de la clase obrera. Origen y estado actual de la cuestión del trabajo en Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez, 1855, pàg. 18-19.

27. Testimonis de la vigència de la subcontractació interna en la filatura barcelonina de *mule-jennies*: Ildefonso CERDÀ, «Monografía estadística de la clase obrera...», pàg. 595-597; COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario...*, pàg. 455-470. Treball femení i escàs treball auxiliar en el govern de les màquines de filar mogudes a força de braços (les anomenades, a Catalunya, *berguedanes*): vegeu les estadístiques que a propòsit de la filatura de Berga publicà Pascual Madoz (1845...): *El Principat de Catalunya al 'Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España' de Pascual Madoz*, Barcelona, Curial, 1985, vol. I, pàg. 349-350.

El filador barceloní de la primera cotoneria de vapor era un treballador fabril que governava, alhora, la màquina de filar (*mule-jenny*) i el treball d'altres treballadors. La seva feina a la màquina combinava força física i destreses apreses, i encara que aquestes últimes no requerien un aprenentatge gaire dilatat, resultaven fonamentals per a la qualitat i presentació final del fil. Al filador li pertocava la tasca de bobinar o debanar el fil en els fusos de la màquina, tasca en què executava manualment allò que la força de vapor i els mecanismes de la *mule-jenny* havien automatitzat en l'operació prèvia de convertir la metxa de cotó en fil. Sembla indiscutible que el diferencial intergèneres de força física tingué alguna cosa a veure amb la meteòrica masculinització d'una feina que a la Barcelona dels anys trenta coneixien milers de dones; no en va la tecnologia de vapor multiplicà el nombre de fusos per màquina fins a 300 o més, cosa que equivalgué a l'obligació obrera d'haver d'empènyer un carro metàl·lic de grans proporcions centenars de vegades al llarg d'una jornada laboral. Però sembla que la masculinització del que simultàniament esdevenia un 'ofici' també anà molt lligada a la necessitat d'ampliar el nombre de membres dels equips de filatura, és a dir, el nombre d'actius que convenien per fer tot el treball que una màquina demandava. Si en la filatura prevapor cada filadora es bastava amb una auxiliar que alimentés de metxa la seva màquina, en la nova filatura calien a més els nuadors, nois de més edat que els metxers, sovint adolescents, que es concentraven a nuar els fils que es trencaven mentre la màquina filava o el filador debanava. Nuadors i metxers feren que els nous equips de filatura es componguessin d'entre tres i quatre actius, capitanejats pel filador adult. Dit d'una altra manera: les atribucions 'organitzatives' del filador o la filadora augmentaren amb la difusió de la fàbrica a vapor, almenys en aquells llocs on es conservà el sistema de subcontractació interna (pagament per producte, independentment del temps i els actius esmerçats), un sistema que perpetuava la lògica mercantil de les xarxes prefabrics que havien teixit els antics comerciants-inversors-compradors i les seves clienteles d'artesans-treballadors-venedors. Les conseqüències d'això, en un context amb un escàs nombre de filadors masculins en relació amb la sobtada demanda, foren prou atractives per a la nova figura fabril: a) un equip de filatura més nombrós proporcionava més marge de maniobra al filador en la seva gestió de l'ingrés brut, és a dir, del pagament que rebia segons la quantitat de fil elaborada pel seu equip, que el mateix filador repartia després a conveniència; b) també ampliava la seva capacitat per fer créixer la productivitat (tan decisiva en un sistema de retribució a preufet) forçant el treball d'altri, és a dir, preservant el seu propi esforç; i c), i més important, la subcontractació interna adjudicava al filador fabril la clau de la porta d'accés al nou ofici, ja que el modest però imprescindible aprenentatge per governar una *mule-jenny* es faria durant els anys adolescents del nuador, una condició i una experiència laborals subjectes només a les decisions del filador.²⁸

28. José Oriol RONQUILLO, *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola*, Barcelona, Imprenta de D. Agustín Gaspar, 1855, vol. III, pàg. 176-178; José FERRER I VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar y tejer en general y especialmente sobre el de hilar y tejer el algodón...*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Leopoldo Doménech, 1874, pàg. 19; Ildefonso CERDÁ, «Monografía estadística de la clase obrera...», pàg. 595-597; Alberto COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario...*, pàg. 454-457.

Així les coses, la primera generació de filadors mecànics barcelonins, la que es formà entre els últims anys trenta i els primers cinquanta amb les màquines *mule-jennies* mogudes amb la força del vapor, esdevingué un col·lectiu estratègic en les noves fàbriques cotoneres de la capital. Estratègic en l'organització i el control del mateix procés de treball i, és clar, en la negociació obrera amb patrons i patricis. Més enllà de les seves competències sobre el treball de nuadors i metxers, i de la significativa jerarquia dels seus ingressos salarials, els filadors de *mule-jenny* demostraren una notable capacitat per tractar col·lectivament amb els fabricants, per fer valer mancomunadament el seu rol 'organitzador' a peu de màquina (forçant la discussió d'una única tarifa preufetaire o la pressió sindical a l'hora del reclutament de nous filadors), capacitat que a la Catalunya del anys 1844-1854 no podia obeir precisament a la generositat del context polític. Però si el balanç entre destreses exigides per les màquines de filar, vigència de la subcontractació interna i intensa demanda de treball de filadors barons fou prou favorable a les posicions dels filadors durant les dues dècades anteriors al 1854, la correlació de forces es començà a modificar pels volts d'aquesta data. Aleshores, entrats els anys cinquanta, coincidiren tres factors que constituïen potencials amenaces per a la centralitat fabril –i plebea– que havien adquirit els filadors de cotó: la *mule-jenny* tendia a ser arraconada a Catalunya per la seva versió millorada i mecanitzada, la *self-acting mule* o selfactina, que estalviava les habilitats laborals més decisives i específiques del primer filador de *mule*; aquest canvi tecnològic propiciava, per raons diverses, una reorganització del paisatge empresarial de les filatures, a Barcelona i a Catalunya, en el sentit que avançava cap a una reducció del nombre d'empreses i la seva conversió en firmes integrades (que filaven i també teixien cotó); finalment, una cosa i l'altra se superposaven amb la relativa saturació del mercat de treball de filatura, quan el nombre de nuadors adults expectants per fer el salt a la condició de filador de *mule* excedia ja la demanda d'aquests.²⁹

La percepció obrera de la direcció gens tranquil·litzadora cap a la qual podien apuntar aquesta mena de canvis esclatà, amb particular violència, la nit del 14 al 15 de juliol de 1854 a Barcelona, hores després que l'alçament progressista triomfés a la ciutat. Gràcies al detalladíssim estudi de Josep Benet i Casimir Martí, sabem moltes coses del que ells anomenaren "el conflicte de les selfactines", és a dir, la destrucció tumultuosa de màquines de filar selfactines coincidint amb la revolució del juliol de l'any 1854 i la posterior discussió pública entre filadors i fabricants sobre quan i com les noves màquines havien de reemplaçar les majoritàries *mule-jennies*.³⁰ Contra el que sovint s'ha suggerit, el conflicte de les sel-

29. Exemples de la capacitat de negociació col·lectiva dels filadors barcelonins de *mule-jenny* durant la dècada 1844-1854, i de la seva capacitat de control del propi mercat de treball per la via de la societat d'ofici: *AFTN* (Arxiu del Foment del Treball Nacional), Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, V (1848-1861): sessions de 21-XI-1848, 27-XI-1848 i 08-I-1849; *AMDMS* (Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí), XI, 4/Indústria: «Expediente relativo a los trabajadores del Vapor de Pujató» (1852); Alberto COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario...*, pàg. 454. La substitució de la *mule-jenny* per la selfactina, i el seu impacte en el mapa empresarial cotoner: *AFTN*, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850; Alberto COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario...*, pàg. 471-472; Francisco GIMÉNEZ Y GUITED, *Guía Fabril e Industrial de España*, Madrid, Librería Española/Barcelona, Librería del Plus Ultra, 1862; José FERRER Y VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar y tejer...*, pàg. 26-27.

30. BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. I, pàg. 347-493.

factines no fou la demostració de força d'un moviment obrer que anava a més; resultà, més aviat, una de les primeres evidències de la incipient vulnerabilitat d'una cultura fabril dels filadors de cotó, que topava amb molts entrebancs a l'hora de refer-se i guanyar cos en l'àmbit de la política plebea acceptada pel món patronal i patrici. És a dir: quan la tecnologia i la major competència entre empreses (també pel reclutament dels treballadors més destres) deixaren de jugar a favor seu, els filadors barcelonins –i catalans– es trobaren mancats del marc institucional i polític que els pogués proporcionar tanta 'veu' (o almenys una part) com el canvi tècnic i empresarial els podia arrabassar. No és una dada menor, per exemple, que els activistes de la fracció dels filadors que es mostrà més combativa contra la introducció de les selfactines fossin, majoritàriament, homes joves, filadors de promoció recent que tot just fregaven la trentena (com l'emblemàtic i dissortat Josep Barceló) o fins i tot algun nuador. Eren aquests, precisament, els filadors més amenaçats per la decisió d'alguns fabricants d'aprofitar l'adopció de nova maquinària per feminitzar la feina de filar, ja que aquest viratge en el perfil de gènere del sector comprometia les carreres laborals dels que tot just havien accedit a l'ofici o maldaven per fer-ho. Exemples de pes i ben documentats, com ara 'La España Industrial' de Sants, Miquel Puig d'Esparreguera o la mateixa estadística barcelonina de Cerdà, demostren que la introducció de la selfactina coincidí amb una creixent proporció de dones filadores, opció patronal que els homes filadors –i no només els més joves– denunciaren perquè creien que anava encaminada a retallar els preus del treball, la implantació de la societat d'ofici i els mecanismes 'tradicionals' de la subcontractació interna (òbviament, els més favorables al filador o filadora). Les dones filadores que començaren a treballar a les selfactines segons el sistema de subcontractació interna ho feren amb menys facultats 'organitzatives' i més atribucions estrictament 'laborals' –és a dir, més esforç– que els seus col·legues masculins (com el cas de 'La España Industrial'), mentre que en altres cotoneries, selfactines i treball de filar femení resultaren sinònims d'una filatura sense equips de subcontractistes i amb pagaments a jornal, sempre amb unes retribucions salarials força per sota de les dels filadors –i les filadores– preufetaires (Miquel Puig, 'La Fabril Algodonera' de Reus).³¹ Fa la impressió que la feminització del treball del filat (propiciada per una nova màquina que feia prescindibles les habilitats 'masculines' demandades per la *mule-jenny*) fou percebuda per molts fabricants com una porta oberta cap a un control patronal més elevat del procés de treball, la qual cosa equivalia a retallar el marge de maniobra del filador o filadora en tant que subcontractista intern. Això es podia fer, per exemple, mitjançant l'assignació de més feina directament productiva al filador o filadora (com succeí a 'La España Industrial'), o mitjançant les temptatives per intensifi-

31. Sobre Josep Barceló i el grup més combatiu contra la difusió de la selfactina: BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. I, pàg. 393-396, 489-493 i 767-801. Dones filadores a les màquines selfactines (i sistemes de treball i ingressos): Ildefonso CERDÀ, «Monografía estadística de la clase obrera...», pàg. 597-598; elaboració pròpia a partir d'ANC (Arxiu Nacional de Catalunya), Fons La España Industrial, 10/Justificants de caixa i documents sobre salaris (1855-1870); i Gràcia DOREL-FERRÉ, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la Colònia Sedó*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pàg. 162-163.

car, ‘des de fora’, l’esforç de tot l’equip de filatura, cosa que en un sistema de treball preufetaire acostumava a preludiar la reducció dels preus per part del fabricant (tal com esgrimiren els filadors barcelonins el juny de 1856, quan provaren d’oposar-se amb contundència a la pretensió d’alguns fabricants que els filadors –i sobretot les filadores– de les seves fàbriques treballessin mitja hora més moltes setmanes).³²

Des de l’experiència dels filadors de *mule* barcelonins, però, el camí cap a la degradació laboral i social del seu ‘ofici’ fou quelcom més que la conseqüència del canvi tècnic; fou, ja durant el Bienni 1854-1856 i sobretot els anys següents, el resultat d’una derrota política de la seva societat d’ofici. Aquesta, malgrat la liberalització progressista del 1854, no disposà aleshores d’avals institucionals que fessin executius els tractes amb les comissions de fabricants –just quan el potencial mercat de treball del subsector esdevenia més obert i competitiu–, mentre simultàniament havia de fer front a la progressiva hostilitat de l’autoritat militar que li valgué el combatiu lideratge d’homes com Josep Barceló i el protagonisme dels filadors en la vaga general obrera del juliol de 1855. La incapacitat de la societat d’ofici per fer respectar, l’estiu de 1856, un conveni col·lectiu sobre les hores de treball setmanals que el governador civil Madoz havia avalat l’octubre de 1854 delatà fins a quin punt les presències institucionals de Joan Miralles arran de la Revolució del 1854 havien estat un miratge, una elecció instrumental legitimada per un prestigi plebeu –el dels filadors de *mule*– que molts patricis i patrons no concebien, en cap cas, vinculat a la política formal o alimentat per aquesta.³³

De fet, la tensió social que pujà de to a la Barcelona industrial d’ençà del 1854, amb els esclats violents de la destrucció de les selfactines, la vaga general i l’assassinat de Sol i Padrís (estiu de 1855) i la derrota i el desarmament de la Milícia Nacional (estiu de 1856), tingué molt a veure amb la frustració obrera en què desembocaren les expectatives revolucionàries, i en particular l’onada de recuperació pública de societats d’ofici i signatura de convenis col·lectius –amb la mediació de les noves autoritats– de l’hivern de 1854-1855. Els filadors de cotó figuraren, en aquest sentit, entre els principals damnificats, no tant pel que efectivament van perdre laboralment i salarialment durant el Bienni Progressista sinó per la magnitud del seu desencís polític, per la distància que separà la seva encara viva, però ja esberlada, centralitat cotonera de la seva mínima força corporativa, fruit del sistemàtic obstructionisme patronal i de la feblesa, indiferència o hostilitat de les distintes autoritats locals i provincials. Il·lustren aquest últim argument la sort ja ressenyada del conveni col·lectiu filador de l’octubre de 1854, els planys dels patricis progressistes més perceptius i ambiciosos a l’hora

32. Les obligacions estrictament productives de les filadores de selfactina de La España Industrial, les he documentat a partir d’ANC, Fons La España Industrial, 10/Justificants de caixa i documents sobre salaris (1855-1870); i *Información sobre el derecho diferencial de bandera y sobre los de aduanas exigibles a los hierros, el carbón de piedra y los algodones, presentada al Gobierno de Su Majestad por la Comisión nombrada al efecto en Real Decreto de 10 de noviembre de 1865*, vol. IV, Algodones, Madrid, Imprenta Nacional, 1867, pàg. 11-14. Sobre l’anomenada qüestió de la mitja hora a les fàbriques de filats barcelonines (juny de 1856): BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. II, pàg. 390-416.

33. BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. I, pàg. 490-493 i 506, i vol. II, pàg. 390-416.

d'encarar la 'qüestió social' –com el cas de l'actiu governador civil, Ciril Franquet, o dels regidors barcelonins Jacint Barrau i Ildefons Cerdà– per l'escassa col·laboració dels fabricants, o també les reveladores reaccions dels homes de la Junta de Fàbriques davant del pioner projecte de llei “*sobre ejercicio, policía, sociedades, jurisdicción e inspección de la industria manufacturera*” (octubre de 1855), que tot i les solucions poc generoses que proposava per a l'ordenació legal de les associacions obreres, fou bandejat per la patronal catalana per haver gosat legislar el treball fabril de nens i adolescents o l'existència de jurats mixtos tutelats pels poders públics i amb capacitat executiva.³⁴ Val a dir que la mínima disponibilitat d'una majoria de fabricants cotoners per acceptar el joc de la negociació col·lectiva, i fins i tot la més tèbia intervenció arbitral en l'organització del treball a les fàbriques, resulta indestribable, en la conjuntura dels anys 1854-1856, de la reorganització tecnològica i empresarial que aleshores abraçava tot el sector del cotó català, i en particular les empreses estrictament filadores, cara a cara amb el repte capital-intensiu de la introducció de la selfactina i la integració del tissatge mecanitzat. Dit d'una altra manera: el mercat de les empreses cotoneres no fou durant els anys cinquanta un espai 'segur' per a molts dels seus membres (sobretot els més modestos, que a Barcelona encara es comptaven per dotzenes), forçats a fer més competitives les seves estructures de costos per tal de poder sobreviure en el canviant context tecnològic i organitzatiu.³⁵ Però, certament, aquesta estratègia de 'defensa' patronal no hauria estat tan constant ni tossuda, també en la conjuntura políticament agitada del Bienni, si entre les files del patriciat industrial no hagués arrelat la convicció que una actitud gens transigent amb les exigències de negociació laboral i política dels filadors, el fet de desentendre's del pactisme selectiu imaginat per algunes elits obreres i alguns intermediaris de tradició interclassista, els podia proporcionar, més d'hora que tard, molts guanys i poques pèrdues. Guanys de l'estil d'un gest de força de l'autoritat militar –tan decisiva en la lògica política de la Catalunya de mitjan segle XIX–, decidida a posar punt i final a la conflictiva emergència dels greuges obrers i plebeus a l'empara de la relativa tolerància progressista. Aquesta mena de càlculs polítics, gens sofisticats, semblen haver inspirat l'estratègia de tibar la corda que desplegaren molts fabricants de filats barcelonins el juny de 1856. La certesa que el capità general de Catalunya, Juan Zapatero, no toleraria respostes de força per part dels filadors (com ja havia demostrat el 1855) els degué alimentar de la fermesa que la mesura demandava. La immediata purga i desarticulació, per part del mateix Zapatero, de la molt plebea Milícia Nacional barcelonina, va confirmar aquella certesa. La retallada general dels preufets del treball dels filats, ben documentada pel 1857, a l'ombra de la caiguda d'Espartero, de l'acu-

34. Vegeu BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. II, pàg. 263-274 (a propòsit del projecte de llei sobre la indústria manufacturera).

35. Sobre les implicacions empresarials que comportà la difusió de la selfactina a Catalunya, i en particular sobre la progressiva desaparició de les filatures de fase en benefici de les filatures que incorporaven el tissatge –més intensives en capital que les primeres–, es pot consultar Juan Ramón ROSÉS VENDOIRO, «La integración vertical en el sector algodonero catalán, 1832-1861», dins Santiago LÓPEZ GARCÍA i Jesús M. VALDALISO (ed.), *¿Que inventen ellos? Tecnología, empresa y cambio económico en la España contemporánea*, Madrid, Alianza Editorial, 1997, pàg. 249-280.

mulació de poder a Capitanía i de la simultània liquidació de la tímida legislació progressista a propòsit de les associacions obreres, va demostrar les conseqüències últimes d'aquella mena de guanyos.³⁶

Nombroses pistes suggereixen que la posició laboral de molts filadors de cotó barcelonins i catalans empitjorà durant la dècada de 1857-1868. O, si es vol, que la feina de filar amb màquines del tipus *mule* cedí una bona porció de la jerarquia salarial i del prestigi fabril que havia acumulat fins als anys cinquanta. Aleshores, després de 1856, es barrejaren la culminació del canvi tecnològic –és a dir, la desaparició de la *mule-jenny*–, la crisi industrial o ‘fam de cotó’ dels primers anys seixanta –que féu més complicada i traumàtica la reconversió empresarial–, i el retorn a una política de mínima tolerància respecte dels sindicats obrers per part de les autoritats, particularment de les més vinculades al Partit Moderat. La societat d'ofici dels filadors barcelonins desaparegué del dia a dia ciutadà, a diferència del que succeí amb alguns sindicats tèxtils que, emparats en les abundants destreses tècniques que encara ‘protegien’ i ‘tancaven’ els seus oficis (com el cas dels teixidors –a mà– de vels, o dels estampadors), sí que continuaren traient el cap, sempre al marge de les xarxes institucionals.³⁷ La creixent feminització del govern de les noves selfactines sembla que fou un dels processos paral·lels a aquesta extinció sindical, una sincronia que el líder filador Climent Bové jutjà, el 1870, gens casual. Aleshores, a principis dels anys setanta, i aprofitant la major llibertat d'expressió que instaurà la Revolució de Setembre (1868), la més explícita premsa obrerista barcelonina féu de la denúncia de les temptatives patronals per reorganitzar laboralment les filatures –que, deia, s'arrossegaven des de la difusió massiva de la selfactina– un dels seus principals cavalls de batalla. Episodis com el que el setmanari *La Federación* explicà amb detall el juny de 1870, a propòsit d'una filatura de Balsareny (Bages) arrendada per un pròsper fabricant del Maresme –Mateu Serra, de Vilassar, que aviat posaria la primera pedra de l'emblemàtica colònia industrial de l'Ametlla de Merola–, en la qual “*se introdujo, en una selfactina gobernada por un hombre, a once o doce muchachas para que fuesen enseñadas a hilar por el hilador, a lo que éste se negó [...], y que por este motivo fue inmediatamente despedido*”. La vaga amb què els filadors locals replicaren l'acomiadament, subsidiada pels filadors de Sallent, més nombrosos, fou el pretext perquè els homes de *La Federación* es llancesin a consignar exemples de filatures que, forjades recentment o reformades a l'ombra de la selfactina i de la reacció moderada, transgredien els ‘bons costums’ filadors associats als equips masculins de subcontractistes interns: les noves filatures de Manresa i la rodalia, exclusivament femenines i amb jornades laborals que excedien les de les filatures masculines; la filatura reusenca de ‘La Fabril Al-

36. La retallada unilateral dels preus del treball de filar a la Barcelona del 1857, i les relacions entre això i la ‘dictadura’ del capità general, Juan Zapatero, foren àmpliament documentades pel progressista Francesc Amorós, i publicades per COLUMBRÍ, *Una víctima. Memorias de un presidiario...*, pàg. 454-482. Zapatero i la crisi social i política barcelonina de l'estiu de 1856: BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. II, pàg. 347-537.

37. Sobre la continuïtat i visibilitat pública, després del 1857, del sindicat de teixidors de vels: *Sociedad de Tejedores de Velos. Reglamento para la planta y régimen de la Sociedad de Socorros Mutuos de Tejedores de Velos* [1862] (sense peu d'impremta); sobre l'associació d'estampadors: AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Fons Comercial, Llibre B. 577: Societat de Peons Estampadors de Barcelona, Llibre de recaptacions setmanals (1860-1863).

godonera', equipada amb milers de fusos de selfactina i només amb dones filadores, les quals deien que guanyaven "*una peseta de jornal*" (és a dir, que ni treballaven a preufet ni ingressaven, ni de lluny, el que ingressaven els homes que havien filat amb les *mule-jennies*); filatures barcelonines com la de Muntadas i Companyia, on treballaven nuadores i noies metxeres (no pas nuadors i nois), o la de Rosés i Companyia, en la qual se solucionaven les puntes de més treball recol·locant les noies de la pròpia preparació (bataneres...); filadors preufetaires que el 1871, després de dies de vaga, celebraven "*el que sólo se cuidasen de la conducción de una máquina, así como hasta ahora les obligaban a conducir dos*" (fet que suggereix que per a molts filadors la correlació entre esforç/treball i ingrés era més important que el total de l'ingrés salarial, i que l'assignació de més fusos per filador/equip era una de les maniobres de què es podien valer els fabricants per rebaixar el preufet del fil sense que això arrossegés a la baixa el salari dels filadors); o la història gens plàcida de la gran cotoneria barcelonina de Batlló Germans, icona fabril i bèstia negra del refet sindicat de filadors des del seu primer dia (1870), també per la imposició empresarial d'uns preufets que –per escassos– no es pagaven a cap altra filatura de la capital, i que el fabricant defensava amb els arguments del nombre de fusos de filar de les seves selfactines (probablement les més grans aleshores instal·lades a Catalunya) i de la potencial utilització de noies ajudants de filatura, més 'barates' que els nois.³⁸

De la mena de trajectòria que havia viscut el treball de filatura barceloní durant la dècada dels seixanta, i de la percepció de pèrdua de l'antiga centralitat fabril que es generalitzà entre els filadors que continuaren treballant amb les selfactines, en proporciona una imatge ben contundent un menystingut episodi barceloní de l'estiu de 1869. Aleshores, mesos després de l'expulsió dels Borbons i el nou cop de timó progressista, la Barcelona dels treballadors cotoners recuperà l'atmosfera d'agitació pública del Bienni 1854-1856, d'entrada pels esforços per restablir les societats d'ofici que pitjor havien resistit l'assetjament legal i policial dels governs moderats i unionistes. Així, el juliol de 1869 l'esmentat Climent Bové ja encapçalava una 'Comissió Central d'Operaris de l'Art Fabril' que mereixia les crítiques de progressistes i republicans moderats pel que titllaven de pressió col·lectiva 'violenta', fent referència a la proliferació d'amenaques contra alguns fabricants –que fins havien degenerat en més d'un atac nocturn contra les fàbriques–, crítiques que Bové i la 'Comissió' contestaven fent notar els acomiadaments estratègics de treballadors que portaven el pes de la reconstrucció sindical.³⁹ En aquest context, a principis d'agost, una comissió obrera que deia representar una majoria de les fàbriques cotoneres de la capital s'adreçà públicament als fabricants i a "*la autoridad popular y civil*". Les reclamacions explíci-

38. Tots els exemples, incloent-hi l'inicial de Balsareny, els trec de *La Federación (Órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras)*, 45 (12-VI-1870), pàg. 4 (Balsareny); 45 (12-VI-1870), pàg. 4, i 66 (20-XI-1870), pàg. 2 (Manresa / Pont de Vilomara); 112 (08-X-1871), pàg. 3 (Reus i La Fabril Algodonera); 42 (22-V-1870), pàg. 2 (Muntadas i Companyia); 80 (26-II-1871), pàg. 3 (Rosés i Companyia); 80 (26-II-1871), pàg. 3 (Ramon Almirall); 81 (05-III-1871), pàg. 2-3 (Batlló Germans).

39. Vegeu: *El Telégrafo* (Barcelona), 10-VII-1869 (1869/191), pàg. 4539 i 4554; 11-VII-1869 (1869/192), pàg. 4562; 12-VII-1869 (1869/193), pàg. 4586; i 13-VII-1869 (1869/194) pàg. 4617. També: *La Razón* (Barcelona), 11-VII-1869 (71), pàg. 799; 13-VII-1869 (73), pàg. 827-828; i 14-VII-1869 (74), pàg. 839-840.

tes de la comissió eren ben concretes: el restabliment de tarifes salarials col·lectives en la filatura i el tissatge mecànics, prenent com a punt de partida els convenis signats els anys 1854-1855 i fugaçment respectats, i la constitució de jurats mixtos amb veritables facultats executives i sancionadores, “*al estilo de los que se han ensayado con éxito en Inglaterra*”. Sense resposta patronal, els treballadors de les seccions de filats –amb els filadors al capdavant– es declararen en vaga el 14 d’agost de 1869, una vaga que s’escampà per Barcelona i els pobles del pla (sovint mitjançant la força dels piquets externs, com succeí a la filatura exclusivament femenina de ‘La España Industrial’ de Sants) i a la qual s’incorporaren, els dies següents, els treballadors i treballadores de les seccions i fàbriques de telers mecànics. La vaga cotonera del 1869, que paralitzà la primera indústria de la capital durant dos mesos llargs, fou alguna cosa més que un pols entre treballadors i empresaris a propòsit del preu del treball i de la legitimitat de les associacions obreres per negociar, col·lectivament, amb els fabricants. Fou, en paraules dels fabricants, “*una disputa sobre la organización interior de cada fábrica*”. O, segons denunciaren els fabricants a finals del mes d’agost, una temptativa per fer del renaixement sindical un mecanisme d’intervenció dels obrers –i sobretot dels filadors– en l’organització sencera del treball fabril, de tal manera que allò que les destreses laborals i la subcontractació interna havien atorgat al primer filador de *mule-jenny* (un notable control del propi mercat de treball, de la promoció fabril fins a la condició de filador, de les feines que aquest feia o no feia a peu de màquina, de la correlació entre esforç i ingrés...) fos conservat o restituït per la força col·lectiva, més enllà de la fàbrica, dels filadors de selfactina. Perquè, segons deien els fabricants, els vaguistes pretenien, també, “*fijar el número de operarios que debe tener cada máquina*” [de filar], “*intervenir en la admisión de operarios y en las atribuciones de los mayordomos*”, tot plegat seguint el model ‘organitzatiu’ “*de una fábrica de Gracia que marcha con mule-jennys convertidas en selfactings*”. És a dir, que la desapareguda filatura de *mule-jennies* simbolitzava tota una cultura del treball de la filatura (essencialment masculina, vinculada a la imatge del filador com a organitzador fabril i ‘venedor’ de fil abans que del propi treball) que, sense discussió, havia perdut terreny durant els últims deu o quinze anys, una transformació que també pels fabricants resultava molt més crucial –i innegociable– que l’estricta qüestió de la tarifa salarial (no acceptarien “*ninguna intervención de parte de los obreros en el personal y organización de los establecimientos*”).⁴⁰

Avançat el mes de setembre de 1869, la vaga cotonera s’havia enquistat en la vida barcelonina. Els vaguistes, comandats pels filadors, continuaven combinant la reivindicació de jurats mixtos amb presència de les noves autoritats municipals (també per resoldre la vaga) amb episodis puntuals de violència, particularment contra les fàbriques que conservaven activitat. Mentrestant, els fabricants eren acusats de negar-se a la negociació col·lectiva però sobretot de no acceptar l’arbitratge de les noves institucions ciutadanes, escollides per sufragi universal masculí i capitalitzades pels republicans. El republicà federal Joan Aleu, ‘alcalde popular’ de la ciutat, fou un dels més actius i malaguanysats intermediaris, ja que

40. Totes les referències i citacions sobre la vaga cotonera barcelonina d’agost-octubre de 1869 procedeixen del buidatge sistemàtic de col·leccions de premsa de l’època: *El Telégrafo* (Barcelona), *La Razón* (Barcelona), i *La Federación* (Barcelona).

perseguí la intercessió “*de las autoridades todas de Barcelona*” i arribà a proposar públicament, escoltades les acusacions creuades entre vaguistes i fabricants, que aquests últims reobriessin les seves fàbriques aplicant un augment salarial del 5% sobre la tarifa preufetaire més alta de les que es pagaven, un gest mancomunat que demostrés la voluntat de pacte polític que els negaven els primers. Lluny d'això, la majoria dels fabricants féu com el 1856: esquivar els compromisos amb valor executiu, guanyar temps i, sobretot, esperar que el previsible reflux contrarevolucionari escombrés alguns dels puntals de la nova onada de pressió obrera, més decisiva i desesperada en el cas dels filadors per com s'havien erosionat les seves posicions a peu de màquina. A cavall entre setembre i octubre, i coincidint amb la repressió militar i el desarmament dels batallons de milicians republicans (aclaparadorament federals i de procedència plebea o obertament obrera), la vaga inicià un inexorable compte enrere.⁴¹ Climent Bové, comissionat filador a les naixents Tres Classes de Vapor, resumí les conseqüències de tot plegat en el primer Congrés Obrer de Barcelona (1870), en què mostrà les dimensions de la paradoxa: els filadors barcelonins no podien aspirar a protegir la cultura laboral forjada amb la *mule-jenny* prescindint de la política, però tampoc no podien refiar-se de les cultures polítiques dels patriciats autòctons, per obertament hostil la moderada, passiva o balbucejant la progressista i extremadament feble la republicana.⁴²

41. Vegeu *El Telégrafo* (Barcelona), setembre-octubre de 1869; també *La Razón* (Barcelona).

42. Discurs de Climent Bové, de les Tres Classes de Vapor, durant el primer Congrés Obrer de Barcelona (19-VI-1870): *La Federación (Órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras)/Actas del Congreso Obrero*, supl. 2 (21-VI-1870), pàg. 5.